

TARPUKARIO LIETUVOS STATISTIKA IR JOS KŪRĖJAI

Prof. habil. dr. Stanislovas Algimantas Martišius
Vilniaus universiteto
Ekonomikos fakulteto emeritas
Tel. (8 5) 270 9896

Straipsnyje nagrinėjama tarpukario Lietuvos statistika. Aptariama Lietuvos socialinės ekonominės (visuomeninės) statistikos teorijos ir praktikos raida (1918–1940 m.); bandoma nustatyti to laikotarpio statistinio darbo apimtį, stebėjimų šaltinius, įvertinti atliktus statistinius tyrimus, jų organizatorius ir atlikėjus, statistikos teorijos ir metodologijos atstovus. Mokslo metodologijos požiūriu ieškoma sąlyčio taškų tarp įvairiausių taikomųjų statistikos tyrimų, atliktų Lietuvoje gamtos, technikos ir socialinių mokslų srityse.

IVADAS

XX a. Lietuvai buvo labai permainingas. Po Pirmojo pasaulinio karo buvo atkurta Lietuvos valstybė. Pasauliui tai buvo nelaukta ir netikėta. Dar XX a. pradžioje Lietuvoje ir užsienyje mažai kas galvojo apie galimą Lietuvos politinį atgimimą, jos grįžimą į politinį Europos žemėlapį. Bet tai įvyko.

Tarpukario metai (1918–1940) Lietuvai buvo sunkūs ir sudėtingi. Vilniaus praradimas karo ir diplomatinėse kovose, Klaipėdos atgavimas tik autonominio vieneto teisėmis, pasaulio ekonomikos krizė (1929–1933), Spalio eksperimentas Rusijoje, 1933 m. nacionalsocializmo įsigalėjimas Vokietijoje ir kiti panašūs įvykiai iš esmės lėmė to meto Lietuvos politinę orientaciją, kultūrinį gyvenimą, visuomenės idėjines nuostatas ir ekonominius bei politinius prioritetus.

Permaininga buvo Lietuvos XX a. statistikos teorijos ir politikos raida. Tą patvirtina atlikti pirmieji Lietuvos statistikos istorijos tyrimai (1; 7; 9; 13). Bet tai tik darbo pradžia, pradinė faktų inventorizacija. Reikalingas sisteminis požiūris į statistikos teoriją ir metodologiją. Statistikos teorija, aprėpianti taikomąją tikimybių teoriją ir matematinę statistiką, taikomoji statistika ir duomenų analizė, statistikos metodų taikymas įvairiuose gamtos, technikos, žemės ūkio, medicinos ir socialiniuose moksluose, pritaikomoji statistika ir statistikos darbas valstybės institucijose,

pagaliau šiuolaikinės statistikos problemos – tai tyrimų objektai, kurie laukia tyrinėtojų, mokslinių monografijų, studijų, teminių straipsnių rinkinių.

Šio straipsnio tikslas – apibūdinti tarpukario Lietuvos statistikos raidą ir funkcijas. Straipsnyje mėginama pažvelgti į administracinę statistiką kaip atskirą instituciją, apibūdinti jos ištakas, intelektinį brendimą, išryškinti teorines žinias, kuriomis naudojosi statistikos tarnybų specialistai. Tarpukario Lietuvos statistikos institucijų veikla nagrinėjama ją siejant su šalies statistinės minties raida, ūkiniu ir ekonominiu gyvenimu.

Tyrimo metodai. Naudojant loginius įrodymus, susisteminti autoriaus anksčiau atliktų tyrinėjimų rezultatai ir išvados, pamėginta labiau išryškinti statistikos ir visuomenės sąveiką, gyventą laikmetį. Tam tikslui plačiai naudoti informacijos analizės metodai. Remiantis socialinės analizės metodologijos principais apibūdinta Centralinio statistikos biuro veikla, jo darbo tikslai, institucijos kūrimosi etapai. Tam panaudotas istorinis lyginamasis metodas.

Tyrimo rezultatai. Galima teigti, kad tarpukario Lietuvos Centralinis statistikos biuras buvo vienintelė institucija, pajėgi sistemingai ir reguliariai rinkti ir apdoroti informaciją apie kultūrą, ekonomiką, politiką; sisteminti duomenis tokiais visuomenei opiais klausimais, kaip gyventojų migracijos dėsningumai, pajamų ir turto pasiskirstymas šalyje. Tiesa, padaryti tai kokybiškai ir iki galo dažnai trūkdavo finansavimo.

Galima teigti, kad tarpukario Lietuvos valstybinė statistika, kaip informacinės srities paslaugų institucija, galėjo teikti visuomenei informaciją, iš kurios buvo galima nustatyti, kuo gyvena visuomenė, kaip ji keičiasi; kokia šeimų struktūra, kuo apsirūpinę namų ūkiai ir pan. Ir dabar iš praeities statistikos galime mokytis intelektualumo, kūrybinio mąstymo, atsakomybės jausmo, tolerancijos, preciziškumo, duomenų tikslumo.

PIRMASIS TARPUKARIO LIETUVOS STATISTIKOS DEŠIMTMETIS

Lietuvos statistikos pradžia reikia laikyti laikotarpį, kai buvo pradėtos pildyti gyventojų turto ir užsiėmimų anketos. Tiesa, tokio pobūdžio anketos dažniausiai buvo vietinio pobūdžio, neregularios, neturėjo jokio rimtesnio teorinio pagrindo, bet tai buvo daroma dar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais. Remiantis anketų duomenimis, būdavo nustatomas tam tikrų luomų gyventojų skaičius, apskaičiuojamas jų turtas, mokesčiai, prievolės, pertvarkoma administracija. Žinomiausias 1528 m. visuotinis „žemininkų surašymas“. Jo metu buvo surašytos visos pavieniams valdytojams priklausančios vietovės ir išrašyti pažymėjimai, kuriuose nurodyta, kiek kokios rūšies yra žmonių, kiek jie turi žemės ir kokios toji žemė rūšies, kokios yra prievolės, kokie ir kiek dideli pajamų šaltiniai ir t. t. (8, p. 74–75).

Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo (1795 m.) statistikos darbas vyko nevienodai. Rusai savo valstybinę statistinę organizaciją sukūrė gana vėlai. Vidaus reikalų ministerija 1834 m. įsteigė Centrinį statistikos komitetą. Jis XIX a. viduryje pradėjo rūpintis statistinių duomenų rinkimu. Tuo pačiu metu pradėta domėtis etnografinės Lietuvos teritorijos tautiniais ir religiniais santykiais. Kai kurie rusų mokslininkai susidomėjo lietuvių tauta, politiniu lietuvių tautos likimu (25, p. 99–100). Štai akademiko Aleksandro Hilferdingo nuomone, rusams būtina studijuoti lietuvių ir žemaičių giminę. Susidomėjimą Rusijos imperijos sudėtyje esančia etnografinė Lietuvos teritorija skatino Rusijos imperatoriškos draugijos Petrapilyje veikla. Šios draugijos pastangomis 1861 m. buvo tyrinėjami Vilniaus gubernijos gyventojų religiniai ir tautiniai santykiai. XIX a. Lietuvos gyventojų statistikos srityje paminėtini A. Korevos, A. Kirkoro ir P. Korpeno darbai (8, p. 62–66).

Gubernijų statistikos duomenims tvarkyti ir skelbti buvo sudaryti gubernijų statistikos komitetai. Šie komitetai neretai įtraukdavo į statistikos darbą privačius asmenis, kurie atliko išsamius statistinius tyrimus. Iš jų minėtini J. J. Tiškevičiaus „Vilniaus gubernija“, jau minėto A. Kirkoro „Naselenje goroda Vilno“, kur buvo apskaičiuota vidutinė būsimo gyvenimo trukmė, K. Gukovskio kai kurių didesnių Lietuvos miestų ir apskričių aprašymai.

Rusijos imperijos Centrinis statistikos komitetas 1897 m. padarė pirmą ir vienintelį šalies gyventojų surašymą. Kiekvienos gubernijos surašymo duomenys buvo paskelbti atskirai.

Klaipėdos krašte buvo daromi visi tie patys statistiniai tyrimai, kurie buvo atliekami visoje

Vokietijoje ar tik Rytprūsių provincijoje. Iš jų pirmiausia minėtini gyventojų surašymai (8, p. 26).

Kuriantis nepriklausomai Lietuvos valstybei statistikos tvarkymo klausimas mūsų jaunų politikų ir valstybininkų buvo greitai suvoktas. Tiesa, kai kurie jų statistikos teorijos ir praktikos klausimais jau domėjosi „Aušros“ ir „Varpo“ laikais (8, p. 12–24).

Vadybos mokslo pradininko Lietuvoje prof. J. Šimkaus, tuometinio prekybos ir pramonės ministro, 1919 m. rugsėjo 6 d. įsakymu buvo įsteigtas Bendrosios statistikos departamentas, susidedantis iš bendrojo, finansų, prekybos ir pramonės, gyventojų apskaitos skyrių ir raštinės. Pirmuoju oficialiu departamento direktoriumi tapo Vytautas Petrulis – žinomas finansininkas, vienas iš „lito tėvų“, miręs 1942 m. Gulage. Nuo 1919 m. rugsėjo 6 d. prasideda atgimusios Lietuvos oficialiosios statistikos institucijų istorija. Sekant carinės Rusijos pavyzdžiu, iš pradžių statistikos darbas Lietuvoje buvo labai decentralizuotas, kiekviena ministerija ir didesnė žinyba turėjo savus, dažnai labai silpnus statistikos padalinius. Greitai iškilio statistikos centralizacijos klausimas. Už šalies statistikos centralizaciją pasisakė ir penktosios laikinosios vyriausybės ministras pirmininkas Ernestas Galvanauskas. Finansų, prekybos ir pramonės ministro 1920 m. gegužės 17 d. įsakymu iš visų ministerijų atstovų buvo sudaryta komisija Lietuvos statistikos darbui reorganizuoti.

Komisija parengė valstybės centrinės įstaigos organizacijos projektą, pagal kurį vadovaujančia Lietuvos statistikos įstaiga turėjo tapti Nuolatinė statistikos komisija, o vykdomąja – Centralinis statistikos biuras prie Finansų ministerijos savarankiško departamento teisėmis.

Centralinis statistikos biuras oficialiai pradėjo veikti 1921 m. sausio 1 d. (Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos etatai buvo paskelbti „Vyriausybės žiniuose“ Nr. 63), nors jo ir Nuolatinės statistikos komisijos statutai „Vyriausybės žiniuose“ buvo paskelbti tik 1921 m. gegužės 21 d. („Vyriausybės žinios“, Nr. 65). Tai padarė sunkaus laikotarpio, kurį pergyveno Lietuva, jos vyriausybė, Steigiamasis Seimas.

Pirmuoju Centralinio statistikos biuro direktoriumi nuo 1920 m. rugsėjo 10 d. buvo Gustavas Feterauskas – žinomas draudimo specialistas ir organizatorius, miręs 1944 m.

Centralinio statistikos biuro užduotis buvo parengti planus statistikos srities darbams atlikti, pritaikyti Lietuvos valstybinei statistikai tikslingiausias duomenų rinkimo, suvedimo ir analizės metodus, leisti periodinius statistikos rinkinius, teikti statistinę informaciją valstybės įstaigoms, vadovauti visai šalies statistikai (1921 m. gegužės 21 d. „Vyriausybės žinios“,

Nr. 65). Faktiškai vadovauti visos šalies statistikos padalinių darbai metodiškai turėjo Nuolatinė statistikos komisija. Jos statute buvo numatyta, kad atskirose ministerijose ar įstaigose esantieji skyriai nebus likviduoti, bet privalės derintis prie tos komisijos nuostatų tiek, kiek tai susiję su statistikos darbų sistema. Bet kuri įstaiga, norėdama rinkti kurios nors srities statistikos duomenis, turėjo parengti projektą ir darbų planą pristatyti Centraliniam statistikos biurui ir Nuolatinėi statistikos komisijai patvirtinti.

Pirmiausias naujai susiorganizavusio Centralinio statistikos biuro rūpestis buvo nustatyti Nepriklausomos Lietuvos gyventojų skaičių ir padėti pagrindus užsienio prekybos, pramonės ir kainų statistikai (8).

Tarp tarpukario Lietuvos gyventojų statistikos reikšmingą vietą užima 1923 m. vienintelis aprašomo laikotarpio Lietuvos gyventojų surašymas. Šio surašymo teisinis pagrindas buvo 1922 m. spalio 11 d. Lietuvos Steigiamojo Seimo priimtas Visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo įstatymas, paskelbtas „Vyriausybės žiniuose“ Nr. 111. Pasirėmęs šio įstatymo 4 straipsniu, Ministrų kabinetas, vadovaujamas E. Galvanausko, 1923 m. sausio 15 d. paskelbė Visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo taisyklės (Vyriausybės žinios, Nr. 122). Visuotiniam gyventojų surašymui atlikti Lietuvos teritorija buvo padalyta į 24 apygardas. Apygardomis laikyta 20 apskričių ir 4 miestai: Kaunas, Panevėžys, Šiauliai, Ukmergė.

Surašymui vadovavo 5 narių Vyriausioji surašymo komisija, kurios pirmininku tapo Antanas Merkys – tragiško likimo paskutinis nepriklausomos Lietuvos ministras pirmininkas. Kiekviena surašymo apygarda turėjo surašymo komisiją, susidedančią iš Vyriausiosios surašymo komisijos skirto pirmininko ir 4 narių iš įvairių įstaigų. Surašymo apygardos buvo

skirstomos į rajonus, rajonai – į apylinkes. Pats gyventojų surašymas buvo pradėtas 1923 m. rugsėjo 17 d., baigtas – rugsėjo 22 d. ir valstybei kainavo apie pusę milijono litų. Į surašymo darbus įsitraukė 3100 asmenų. 1923 m. gyventojų surašymo duomenys buvo paskelbti leidinyje „Lietuvos gyventojai. Pirmieji 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenys“ (Kaunas, 1925, p. 311).

1923 m. surašymo duomenis papildžius Klaipėdos krašto gyventojų statistikos duomenimis, nustatyta, kad Lietuvoje buvo 2 158 159 Lietuvos piliečiai, kurių pasiskirstymas tautybėmis pateiktas 1 lentelėje.

Lentelės duomenys rodo, kad tuomet lietuviai sudarė 80,61 proc. visų Lietuvos gyventojų. Tiesa, 1923 m. dėl to buvo ginčijamasi, ginčai nesiliauja ir dabar.

Didžiojoje Lietuvoje lietuviai gyveno daugiausia kaimuose; miestuose jie sudarė tik 57,1 proc. visų miestų gyventojų, miesteliuose – 66,4 proc. Žydai daugiausia gyveno miestuose ir miesteliuose. „Nenurodytoje“ grupėje daugiausia (37 337) sudarė vadinamieji klaipėdiečiai, t. y. gyventojai, neužsirašę nei lietuviais, nei vokiečiais. Taip dėl politinio spaudimo užsirašė nemaža dalis Klaipėdos krašto gyventojų, kurių tautinis sąmoningumas nebuvo pakankamas.

Atlikęs visuotinį gyventojų surašymą Centralinis statistikos biuras ėmėsi tvarkyti kitas statistikos sritis. Tam atsirado ir galimybių. 1923 m. spalio 3 d. Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos Žemės ūkio statistikos skyrius su visais tarnautojais bei korespondentais buvo priskirtas Centraliniam statistikos biurui. 1925 m. buvo priimti nutarimai, suderinantys Centralinio statistikos biuro ir Klaipėdos krašto statistikos biuro veiklą. Atskiri statistikos skyriai liko Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos

1 lentelė. Lietuvos gyventojų 1923–1925 m. tautinė sudėtis

Tautybė	Vyrai	Moterys	Iš viso	Proc.		
				Vyrai	Moterys	Iš viso
Lietuviai	828317	911172	1739489	80,61	80,59	80,60
Žydai	73850	80471	154321	7,19	7,12	7,15
Vokiečiai	42154	46414	88568	4,10	4,11	4,10
Lenkai	30481	35147	65628	2,96	3,11	3,04
Rusai	24750	25977	50727	2,41	2,30	2,35
Latviai	6964	7966	14930	0,68	0,70	0,69
Gudai	2215	2206	4421	0,21	0,19	0,21
Kiti	784	874	1658	0,08	0,08	0,08
Nenurodyta	18083	20334	38417	1,76	1,80	1,78
Iš viso	1027598	1130561	2158159	100,00	100,00	100,00

Šaltinis: Galvanauskas, G., *Pritaikomoji statistika*, 1 dalis, Klaipėda, 1938 m., p. 49.

Miško departamente bei Susisiekimo ministerijoje. Iki pat tragiškų 1940-ųjų Centralinis statistikos biuras apėmė ne visas veiklos sritis. Greta jo veikė ir kitos įstaigos. Didžiulį statistikos skyrių turėjo Geležinkelių valdyba, kur techniniu ir komerciniu aspektu buvo tvarkoma geležinkelių statistika. Žemės ūkio rūmų Žemės ūkio sąskaitybos skyrius tvarkė žemės ūkio sąskaitybą, o Finansų ministerija – biudžeto statistiką (8, p. 38–47; 47–54). Viešoji atsiskaitymo įstaiga tvarkė kredito įstaigą ir kooperatyvų statistiką, o Žemės ūkio ministerija – miškų statistiką.

1919 m. gegužės 8 d. – laikinojo Lietuvos muitų tarifo paskelbimo diena ir kartu Lietuvos užsienio prekybos statistikos pradžia. Tačiau iki 1923 m. pabaigos užsienio statistikos duomenys buvo renkami iš muitinių bendrųjų duomenų. Tik 1923 m. lapkritį muitinėse buvo pradėtos pildyti atskiros, užsienio prekybos statistikai skirtos, kortelės. Nuo 1924 m. pakeista prekių nomenklatura: prisitaikyta prie Briuselio 1913 m. nomenklaturės. Visos eksportuojamos ir importuojamos prekės padalytos į penkias grupes: 1) gyvi gyvuliai; 2) maisto produktai; 3) žalia ir pusiau pagaminta medžiaga; 4) gatavi dirbiniai; 5) auksas ir sidabras.

Lietuvoje 1925 m. lapkritį buvo įvesta statistikos deklaracijų sistema (finansų ministro įsakymas, „Vyriausybės žinios“, Nr. 204). Importo ir eksporto deklaracijas sudarė 13 punktų, tarp jų: šalis, į kurią arba iš kurios siunčiamos prekės; kiekis (neto); prekių kaina (eksportui – FOB kaina, importui – CIF). Muitinėse statistikos reikalams (deklaracijoms tikrinti ir tvarkyti) 1926 m. buvo paskirti valdininkai.

Į statistikos deklaracijas įrašyti duomenys buvo laikomi komercine paslaptimi ir naudojami tik statistikos reikmėms. Pasibaigus metams, metiniai užsienio prekybos duomenys buvo spausdinami statistikos metraštyje „Lietuvos užsienio prekyba“, kurį lietuvių ir prancūzų kalbomis 1929–1940 m. Kaune leido Centralinis statistikos biuras. Be to, Centralinio statistikos biuro Užsienio prekybos skyrius duomenis apie praėjusiais metais į Lietuvą įvežtas ir iš šalies išvežtas prekes siuntė Tarptautiniam statistikos biurui, kurio leidiniuose jie ir buvo skelbiami.

Centralinis statistikos biuras 1927–1940 m. leido Lietuvos statistikos metraštį, 1923–1940 m. – mėnesinį statistikos biuletinį, kuriame tekstas lygiagrečiai buvo spausdinamas lietuvių, prancūzų, rusų, vokiečių kalbomis; 1930–1932 m. – ekonomikos žurnalą „Lietuvos ūkis ir rinka“, ėjusį lietuvių ir vokiečių kalbomis. Didesnį statistikos rinkinį „Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914 m.“ 1920 m. išleido Prekybos ir pramonės ministerijos Statistikos departamentas. „Klaipėdos krašto statistinės žinios“ buvo leidžiamos Klaipėdos krašto statistikos biuro.

Lietuvos mokėjimų balansas Centralinio statistikos biuro pirmą kartą buvo sudarytas 1927 m. ir apėmė 1924–1926 m. duomenis. Nuo tų metų analogiški balansai buvo sudaromi kasmet, vadovaujantis Tautų Sąjungos rekomenduotais principais, pagal nustatytą pajamų ir išlaidų strateginių grupių sistemą. Duomenys daugumai balanso straipsnių anketiniu būdu buvo renkami iš valstybės, savivaldybių ir privačių įstaigų. Žinias apie Klaipėdos krašto tarptautinius mokėjimus surinkdavo ir pristatydavo Klaipėdos krašto statistikos biuras.

Tarpukario Lietuvos tarptautinių mokėjimų statistikos geriausias žinovas buvo Petras Tamošaitis, karo metu buvęs Statistikos valdybos direktoriumi (5, p. 146). Tarptautinių mokėjimų balansų sudarymo metodika apibūdinta leidinio 8 straipsnyje.

Iki 4-ojo dešimtmečio Centralinio statistikos biuro žemės ūkio statistika buvo grįsta žemės ūkio korespondentų ir apskričių bei rajonų agronomų pranešimais. Žemės ūkio korespondentai daugiausia buvo ūkininkai. 1921 m. buvo tik 100 korespondentų, o 1929 m. – jau daugiau kaip 1500. Korespondentai buvo paskirstyti taip: valsčiai padalyti į apylinkes, o kiekvienoje iš jų išrinkta po 1 korespondentą. Apylinkė apėmė 1500–2000 ha ariamos žemės. Korespondento ūkio dirvožemis turėjo būti būdingas tai apylinkei. Žemės ūkio korespondentus parinkdavo ir jų stebėjimo apylinkes nustatydavo rajono agronomai.

Žemės ūkio korespondentai kas mėnesį (išskiriant žiemos mėnesius) turėdavo užpildyti ir išsiųsti iš Centralinio statistikos biuro gautus blankus. Jie privalėdavo užpildyti 9 korteles. Remiantis kortelių duomenimis, buvo vertinami pasėlių plotai, būklė, derlius, gyvulių ūkis, žemės ūkio darbininkų atlyginimas (6, p. 145–185; 19, p. 183–194). Korespondentų darbas buvo garbės reikalas, už jį nebuvo mokama. Korespondentai dažnai gaudavo „Ūkininko patarėją“ ar kurį kitą, dažniausiai Žemės ūkio rūmų leidinį.

Centralinio statistikos biuro Pramonės ir darbo skyrius nuo 1924 m. tvarkė įmonių, išperkančių pramonės ir prekybos verslo patentus, apskaitą, darbo ir pramonės gamybos statistiką. Darbo, pramonės gamybos, prekybos įmonių, ligonių kasų statistika išsamiau buvo pradėta tvarkyti tik 1929–1930 m., o iki tol buvo atliekami daugiausia organizaciniai darbai. Įmonininkų nepasitikėjimas statistika sunkino šį darbą.

Lietuvos Centralinis statistikos biuras kai kurių pramonės šakų (elektros, mašinų gamybos) duomenis rinko tiesiogiai, o kitų – per darbo inspektorių. Surašomuosiuose lakštuose buvo reikalaujama ne vėliau kaip kovo 31 d. pateikti žinias apie įmonės gamybą, suvartotą kurą ir sumokėtas algas per praėjusius ištikus metus.

Akcizinių prekių gamybos duomenys buvo renkami tiesiogiai ne Centralinio statistikos biuro, o Mokesčių departamento. Surinkti mėnesiniai duomenys sistemškai buvo skelbiami statistikos biuleteniuose.

Lietuvos Centralinis statistikos biuras sistemingą statybos statistinį stebėjimą pradėjo tik 1932 m. Medžiaga buvo renkama pildant atskirus surašomuosius lakštus gyvenamųjų ir negyvenamųjų trobesių sodžiuose – per seniūnus, o miestuose – per savivaldybių organus.

Lietuvos pramonės statistikos klasifikacijos schema buvo nesudėtinga. Buvo išskiriamos šios gamybos veiklos sritys: 1) kasyklos; 2) žemės ir akmens pramonė; 3) metalų ir mašinų pramonė; 4) chemijos pramonė; 5) odų ir kailių pramonė; 6) tekstilės pramonė; 7) medžio pramonė; 8) popieriaus ir poligrafijos pramonė; 9) maisto produktų pramonė; 10) drabužių ir avalynės pramonė; 11) elektros stotys, dujų gamyba, vandentiekis; 12) higienos verslai. Detalesnė Lietuvos pramonės statistikos klasifikacijos schema pateikiama literatūroje (6, p. 286–289; 20, p. 235–238). Įmonės pagal dydį dažniausia buvo grupuojamos taip: 5–14, 15–49, 50 ir daugiau darbininkų.

Taikomosios statistikos klasikinė sritis – kainų statistika. Lietuvoje į kainų statistiką įėjo šių sričių stebėjimas ir tyrimas: 1) vidutinės mėnesinės kainos Lietuvoje; 2) eksportuojamų prekių didmeninės kainos didesniuose Lietuvos miestuose; 3) žemės ūkio produktų didmeninės kainos užsienio rinkose; 4) javų, gyvulių ir gyvulių produktų turgaus kainų dinamika didesniuose Lietuvos miestuose; 5) pragyvenimo minimumas didesniuose Lietuvos miestuose.

Informacija apie kainas kas mėnesį (apie 15 d.) buvo gaunama iš 85 didesnių Lietuvos miestų ir miestelių savivaldybių. Visos prekės (88 pavadinimai) buvo sugrupuotos į 10 grupių. Kiekvienai grupei buvo apskaičiuojamas atskiras indeksas, taip pat nustatomas ir visų prekių bendras indeksas. Kainų suvestinė kiekvieną mėnesį buvo skelbiama statistikos biuletenyje.

Eksportuojamų prekių didmenines kainas Centralinis statistikos biuras pradėjo rinkti tik 1929 m. (32 prekių). Kiekvieną mėnesį informaciją teikė 9 didesnių Lietuvos miestų valdybos. Žemės ūkio produktų (javų, mėsos, sviesto, kiaušinių) didmeninės kainos užsienio rinkose buvo renkamos iš Lietuvos konsulatų pranešimų ir iš užsienio laikraščių. Kainos, nurodytos užsienio valiuta, buvo perskaičiuojamos į litus, vadovaujantis Kauno biržos valiutų kursu.

Javų, gyvulių ir gyvulių produktų turgaus kainų judėjimą Lietuvos rinkose Centralinis statistikos biuras ėmė registruoti 1930 m. pradžioje. Kiekvieną turgadienį didesniuose (7) Lietuvos miestuose buvo

renkamos turgaus kainos ir telefonu pranešamos Centralinio statistikos biuro Konjunktūros skyriui. Kainų apžvalga (turgaus apibūdinimas ir kainų tendencijos Lietuvoje ir užsienio rinkose) dukart per savaitę per Kauno radiją buvo pranešamos visuomenei (6, p. 466–489).

Baigiantis pirmajam statistikos darbo dešimtmečiui išryškėjo kai kurie Centralinio statistikos biuro ir Nuolatinės statistikos komisijos veiklos trūkumai. Pavyzdžiui, šių institucijų nuostatuose nebuvo numatyta teisė reikalauti duomenų iš asmenų bei įstaigų ir prievolė tuos duomenis teikti. Svarbiausia, minėtuose nuostatuose labai neaiškiai buvo suformuluotas centralizacijos principas. Antra vertus, šalies ūkinis ir socialinis gyvenimas vis šakojosi, plėtėsi. Lietuvos statistikams reikėjo stebėti ir tyrinėti vis naujas socialinio ir ekonominio gyvenimo sritis. Nepakako vertinti ir analizuoti demografijos, žemės ūkio, pramonės, darbo kainų, užsienio prekybos reiškinį; reikėjo pradėti plačiau nagrinėti žmonių gyvenimo lygį, sudėtingos ekonominės konjunktūros raidą, tarptautinius mokėjimus. Buvo būtina nauja informacija, kurią reikėjo gauti tiesiai iš prekybos, pramonės, kitų verslo įmonių bei asmenų. Kai kurios šalies institucijos mėgindavo atlikti savarankiškus statistinius surašymus, dažnai neatsižvelgdamos nei į statistinės metodologijos reikalavimus, nei į būtinybę. Todėl dar 1929 m. buvo parengtas Valstybės statistikos įstatymo projektas. Šis įstatymas, peržiūrėjęs jį Valstybės Tarybai, Ministrų Kabineto buvo priimtas 1930 m. birželio 24 d. Prasidėjo antrasis nepriklausomos Lietuvos statistikos etapas.

TARPUKARIO LIETUVOS STATISTIKA 1930–1940 M.

4-ąjį dešimtmetį buvo gerokai reorganizuotas Centralinio statistikos biuro darbas. Pagal naująjį įstatymą („Vyriausybės žinios“, Nr. 322, eil. Nr. 2272) Centralinis statistikos biuras renka, tikrina ir apibendrina įstatymų arba vyriausybės reikalaujamus statistikos duomenis; atlieka įstatymų reikalaujamus visuotinius gyventojų, žemės ūkio ir kitus surašymus; skelbia valstybės statistikos duomenis ir leidžia periodinius statistikos biuletenius, metraščius ir kitokius statistikos leidinius; vienodina visos valstybės viešosios teisės įstaigų atliekamą statistikos darbą ir apibendrina tų įstaigų statistikos duomenis; bendrauja su tarptautinėmis ir kitų valstybių statistikos įstaigomis.

Tačiau ir naujas Statistikos įstatymas nebuvo tobulas. Pavyzdžiui, įstatyme nebuvo numatyti ir sukonkretinti biuro santykiai su kitomis valstybės įstaigomis. Buvo nurodyta, kad už melagingas žinias

galima bausti iki 250 litų, bet nebuvo pasakyta, kas nustato baudą – administracija ar teismas.

1930 m., laikantis Tarptautinio žemės ūkio instituto nustatytos programos, buvo atliktas visuotinis Lietuvos žemės ūkio surašymas. Tai buvo rimtas egzaminas jaunai Lietuvos statistikai, kurį Centralinis statistikos biuras garbingai išlaikė.

Trys tomai surašymo medžiagos lietuvių ir prancūzų kalbomis buvo išleisti 1932 m. Surašymo statistinė metodika literatūroje buvo nuodugnai aptarta dar 1930 m., todėl čia jos nenagrinėsime (6, p. 145–215; 20, p. 140–155). Antrąjį visuotinį žemės ūkio surašymą buvo numatyta atlikti kartu visose Pabaltijo valstybėse 1939 m., atsižvelgiant į Tarptautinio žemės ūkio instituto reikalavimus ir rekomendacijas. Prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas šiuos planus sužlugdė.

Ir tarpukario metais vyriausybė stokojo pinigų, todėl tik 1938 m. Lietuva („Vyriausybės žinios“, 1938, Nr. 598) prisijungė prie 1928 m. Tautų Sąjungos priimtos Ekonominės statistikos tarptautinės konvencijos, kuri reglamentavo ir vienodino užsienio prekybos, žemės ūkio, apdirbimo ir gavybos pramonės kainų statistiką. Plečiant tarptautinį bendradarbiavimą, 1937 m. rugsėjo mėn. Taline buvo nutarta leisti metraštį „Pabaltijo kraštai skaitmenimis“. Šis leidinys turėjo skaičiais pavaizduoti Lietuvos, Latvijos ir Estijos ekonominį gyvenimą, jų būklę ir plėtrą, aprėpti pagrindines valstybės gyvenimo sritis. Metraštyje turėjo būti tokie skyriai: geografijos ir gamtos duomenys; gyventojai; žemės ūkis; pramonė; prekyba; susisiekimas; valstybės finansai; miestų savivaldybių finansai; pinigai; draudimas; kainos; darbininkų vartojimas; sveikata; socialinė globa; teisingumas. Įvadą buvo nutarta rašyti visų trijų valstybių kalbomis ir prancūzų kalba, o lentelių pavadinimus – prancūzų ir tą metraštį leidžiančio krašto kalba. Prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas sutrukdė įgyvendinti šį sumanymą. Bet ar nereikėtų dabar ko nors panašaus imtis? Pabaltijo šalims būtina plačiau reklamuotis informacinėje statistikos erdvėje.

Pasaulinė 1929–1933 m. krizė palietė ir Lietuvą, net jos statistikos institucijas. Reaguojant į pasaulio ir šalies ūkio sukrėtimus, Centraliniame statistikos biure 1930 m. sausio 1 d. buvo įkurtas Ekonominės konjunkcijos skyrius. Jis tvarkė: 1) kainų statistiką; 2) finansų pinigų statistiką; 3) susisiekimo statistiką; 4) statybos statistiką; 5) žvejybos statistiką; 6) akcizuojamų prekių bei monopolijų statistiką; 7) kredito statistiką; 8) kooperacijos statistiką; 9) akcinių bendrovių statistiką; 10) pensijų statistiką; 11) mokėjimo balanso sudarymą.

Labai reikšmingą vietą tarp šakinės statistikos užėmė finansų ir pinigų statistika, kurią sudarė:

1) valstybės biudžeto vykdymas (mėnesiais); 2) savivaldybių biudžeto metiniai duomenys; 3) Klaipėdos krašto direktorijos ir savivaldybių metiniai biudžetai; 4) mėnesiniai Lietuvos banko balansai; 5) pinigai apyvartoje ir pinigų suskirstymas kupiūromis ir monetomis; 6) svetimoms valiutoms apyvarta Kauno biržoje (mėnesiais); 7) užsienio valiutos vidutinis pirkimo kursas Kauno biržoje (mėnesiais); 8) protestuotų vekselių skaičius (mėnesiais); 9) varžytinių skaičius (mėnesiais); 10) užsienio pašto perlaidų judėjimas.

Duomenis apie valstybės biudžeto pajamas ir išlaidas Centralinis statistikos biuras kiekvieną mėnesį gaudavo iš Finansų ministerijos, o metinius duomenis apie savivaldybių pajamas ir išlaidas – Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento. Duomenis apie Klaipėdos krašto direktorijos ir savivaldybių metines pajamas ir išlaidas Centraliniam statistikos biurui teikė Klaipėdos krašto statistikos biuras.

Lietuvos savivaldybių biudžetai, Klaipėdos krašto direktorijos ir savivaldybių biudžetai buvo skelbiami Lietuvos statistikos metraštyje.

Žinios apie pinigų apyvartoje buvo gaunamos iš Lietuvos banko. Remiantis Lietuvos banko balanso ir pinigų apyvartoje duomenimis, Centraliniame statistikos biure buvo apskaičiuojama, kaip padengti banknotai. Svetimos valiutos apyvartos mėnesiniai duomenys buvo gaunami iš Kauno biržos, žinios apie protestuotus vekselius – iš notarų per Teisingumo ministeriją. Informacija apie varžytines Lietuvoje tam tikruose blankuose buvo gaunama iš teismo antstolių ir policijos. Pašto valdyba teikdavo žinias apie gautas ir išsiųstas perlaidas. Tokie buvo finansų ir pinigų statistikos duomenų šaltiniai.

Centralinio statistikos biuro leidžiamame statistikos biuletenyje buvo skelbiama nemažai informacijos apie kreditą. Kredito statistikai pagrindinę medžiagą teikė kredito įmonių balansai, kas trys mėnesiai gaunami iš Kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijos. Statistikos biuletenyje keturis kartus per metus buvo skelbiamas suvestinis kredito įstaigų balansas. Jis apėmė: Lietuvos banką, Žemės banką, Lietuvos akcinius privačius bankus, Banko namus, centrinius kooperacijos bankus ir savitarpio kredito draugijas. Iš Kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijos kas trys mėnesiai taip pat buvo gaunamas ir Smulkaus kredito draugijų suvestinis balansas. Be to, kooperacijos statistikos reikalams Kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcija Centraliniam statistikos biurui siuntė po vieną Kooperatyvų ir kooperacijos sąjungų metinės apyskaitos egzempliorių.

Mūsų išvada būtų tokia: šių dienų finansinio tarpininkavimo statistikams ir vadovams reikėtų

domėtis tarpukario Lietuvos kredito ir kooperacijos statistikos patirtimi.

1930–1940 m. buvo rengiama šeimų biudžetų ir vartojimo statistika, pradėta išsamiau tvarkyti Lietuvos tarptautinių mokėjimų statistika, didesnę užmojį įgavo kainų statistika, suintensyvėjo Lietuvos statistikų tarptautinis bendradarbiavimas.

Lietuvos tarptautinių mokėjimų statistika Centraliniame statistikos biure buvo tvarkoma laikantis Tautų Sąjungos nustatytos klasifikacijos bei nomenklatūros. Buvo skiriami šie straipsniai: prekės (užsienio prekyba, kontrabanda), procentai ir dividendai (procentai už tarpvalstybines skolas, procentai ir dividendai už ilgalaikius kapitalus); kiti mokėjimai (frachtai, uosto rinkliavos, transportas, telefonas, telegrafas, paštas, emigrantų siuntiniai, turistų išlaidos, diplomatinė ir konsulinė atstovybių išlaidos ir pan. (8, p. 47–54).

Tarpukario metais ūkio socialinė statistika nebuvo sutelkta vien Centraliniame statistikos biure. Pirmiausia prie savarankiškų statistikos žinybų priskirtinas Lietuvos banko Informacijos ir statistikos skyrius. Jo leistas Lietuvos banko biuletenis buvo svarbiausias Lietuvos Respublikos ūkio konjunktūros leidinys. Jame skaičiais ir diagramomis buvo apibūdinamas visas Lietuvos ūkis, nagrinėjama Lietuvos ekonominio gyvenimo raida. Skyriuje dirbo žymūs Lietuvos ekonomistai: Albinas Rimka, Dzidas Budrys, Jonas Dagys. Ypač originalus buvo skyrelis „Lietuvos prekių kainos ir jų vidurkiai“.

Įdomius ūkininkų veiklos monografinius atrankinius tyrimus atliko Žemės ūkio rūmų Sąskaitybės ir ekonomikos biuras. Šis biuras statistiniams tyrimams atlikti naudojo 150–200 ūkininkų duomenis. Pagal dydį tiriamieji ūkiai buvo suskirstyti į tris grupes: 5–10, 10–20 ir 20–50 ha žemės. Vidutinis ūkis turėjo 20–21 ha bendro žemės ploto ir 18–19 ha naudojamos žemės. Žemės vertė sudarė 44–45 procentus ūkininko kapitalo, trobesiai – ketvirtadalį. Iš visų pajamų gyvulių ūkis sudarė per 50 procentų, laukininkystė – 31–32 procentus. Palyginti su vidutiniu tipišku Lietuvos ūkiu, Žemės ūkio rūmų tiriami ūkiai buvo didesni ir ekonomiškai pajėgesni. Taigi reprezentavimas nebuvo visiškai išlaikytas.

Surinkti duomenys buvo skelbiami leidinyje „Žemės ūkio sąskaitybės rezultatai“. Buvo skelbiami tokie duomenys: statistinis parinktų ūkių apibūdinimas (ūkių skaičius, dydis, žemės naudojimas, derlius ir gyvulių ūkio produkcija); kapitalas; visos pajamos; ūkio išlaidos; ūkinės veiklos rezultatai (grynasis pelnas, rentabilumo lygis, ūkio pajamos, tautos ūkio pajamos); gamyba rinkai ir vartojimui; kasos apyvarta (kasos pajamos, kasos išlaidos). Nemažai tiriamų ūkių duomenų buvo skelbiama ir

statistikos metraščiuose. Ypač įdomus buvo skyrelis „Žemės ūkio rentabilumas sąskaitybės ūkiuose“.

Statistinės metodologijos požiūriu šie tyrimai buvo labai originalūs ir saviti (8, p. 38–47). Ir dabar jais galima plačiau pasinaudoti tyrinėjant Lietuvos ūkį.

Socialinei statistikai reikšmingas buvo Socialinio draudimo metraštis, atspindėjęs visų to metu Lietuvoje veikusių ligonių kasų veiklą (kiek apdraustųjų, kokie kasų finansai, kiek ligonių). Tačiau apskritai darbininkų socialinio draudimo statistika tarpukario Lietuvoje nebuvo išplėtotą.

Pirminės statistikos duomenimis pagrįstų leidinių tarpukario Lietuvoje buvo ir daugiau. Pirmiausia minėtini Susisiekimo ministerijos metraštis, „Lietuvos geležinkelių darbuotės apyskaita“, „Klaipėdos uosto direkcijos metinė apyskaita“, „Lietuvos viešosios sveikatos stovio apžvalga“ ir kt. Tokius leidinius leido ministerijos, departamentai, valdybos (8, p. 34–36). Tai buvo labiau administraciniai, o ne taikomieji statistikos darbai. Tuo požiūriu labai išsiskyrė įvairūs Susisiekimo ministerijos padaliniai (8, p. 31).

Komunalinė arba savivaldybių statistika tarpukario Lietuvoje tik formavosi. Išimtis buvo Klaipėdos kraštas, kur veikė Centralinio statistikos biuro skyrius – Klaipėdos krašto statistikos biuras. 35 proc. šio biuro išlaidų apmokėdavo centro valdžia, kitas – Klaipėdos krašto direktorija. Pagal Lietuvos Vyriausybės ir Direktorijos susitarimą Klaipėdos krašto statistika turėjo būti suderinta su Lietuvos statistika, o Statistikos biuras privalėjo atlikti statistikos darbus Centraliniam statistikos biurui pareikalavus. Klaipėdos krašto statistikos biuro direktorius buvo atsakingas ne tik Direktorijai, bet ir Centraliniam statistikos biurui, nes jis buvo skiriamas ir atleidžiamas Direktorijos, Lietuvos centraliniam statistikos biurui sutikus. Biuras turėjo savo statutą, hektografu leido leidinį „Statistikos žinios“.

Viena tik Kauno savivaldybė turėjo statistikos biurą, kuris tvarkėsi autonomiškai. Kauno miesto statistikos biuras leido statistikos metraščius, juose buvo pateikiami svarbiausi duomenys apie Kauno miestą: plotą, klimatą, gyventojų judėjimą, statybas ir gatvių tvarkymą, gaisrus, susisiekimą, socialinę globą, sveikatą ir higieną, švietimą ir meną, miesto įmones, prekybą ir pramonę, pragyvenimo minimumą, kainas, finansus. Duomenų šaltiniai buvo įvairūs. Daugiau kaip pusė duomenų metraščiui buvo gaunami iš Kauno miesto savivaldybės, kita dalis – Centralinio statistikos biuro ir kitų įstaigų. Metraštyje duomenys nebuvo labai detalūs ir nuodugnai išanalizuoti. Tačiau tai buvo vienintelis plačiai skelbiamas savivaldybių darbas.

Tarpukario metais Lietuvoje nebuvo išsamios įmonių statistikos. Net didelės akcinės bendrovės:

„Maistas“, „Lietuvos cukrus“, kooperatyvų centrai („Lietūkis“, „Pieno centras“, „Parama“), atrodo, nė nemanė, kad moksliniais principais grįsta statistika jiems yra būtina. Lietuvoje žinios apie kooperacijos bendroves buvo gaunamos netiesioginiu metodu – iš Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijos registro. Minėto šaltinio duomenimis, kooperacijos bendrovių 1936 m. gruodžio 31 d. buvo 1249, kredito – 379, pieno perdirbimo bendrovių – 236, galvijų kontrolės ratelių – 169, žemės ūkio kooperatyvų – 163, žemės ūkio mašinų ir įrankių ratelių – 115. Klaipėdos krašte kooperacijos bendrovių buvo 65, kredito – 50. Bendra išvada būtų tokia: tarpukario Lietuvoje kooperacinė idėja buvo gana populiari, kooperatyvų ir jų centrų veikloje aiškiai matyti fisko įtaka.

Taip trumpai galime apibūdinti tarpukario Lietuvos taikomąją statistiką, jos raidą ir darbų apimtį. Dabar reikėtų bent trumpai apibūdinti tarpukario Lietuvos akademinės visuomenės statistinę pasaulėžiūrą, jos požiūrį į statistikos metodo universalumą, ūkio statistikos svarbiausių teoretikų ir praktikų veiklą.

TARPUKARIO LIETUVOS STATISTIKOS ORGANIZATORIAI IR METODOLOGAI

Po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusi Lietuvos respublika daug ką turėjo pradėti nuo nulio. Ne išimtis buvo ir statistikos mokslas, statistikos kadru rengimas, kiekybinei analizei atlikti naujos, statistinės metodologijos įsisavinimas. Naujos, statistinės pasaulėžiūros supratimas ir įsisavinimas pasaulyje pasiekė ir Lietuvą, tą kraštą, kuris iki 1918 m. faktiškai žinojo, anot prof. P. Šalčiaus, tik „ūkio ekonomus“. Tarpukario Lietuvoje 1922 m. Kaune įkūrus universitetą, o vėliau 1924 m. Žemės ūkio akademiją, 1934 m. Prekybos institutą, buvo parengta aukštos kvalifikacijos ekonomistų, prekybininkų, agronomų, gydytojų, sukurta rimtų ekonominio turinio veikalų, ekonominėje spaudoje sugebėta įtaigiai ir išsamiai nagrinėti įvairius, pirmiausia praktinio pobūdžio, ūkinius klausimus. Lietuvoje iki 1918 m. nebuvo nė vieno didesnės apimties ne tik originalaus, bet ir verstinio veikalo apie ūkį, nė vieno specialaus periodinio ekonomikos leidinio, trūko ekonomikos terminų. Pamažu šios bėdos buvo nugalėtos: atsirado periodinių ir neperiodinių įvairaus pobūdžio ekonomikos leidinių bei originalių ir verstinių veikalų. 1924 m. prasidėjo ekonomikos mokslo studijos Kauno universitete. Pamažu kūrėsi Lietuvos ekonomistų bendrija, atsirado ekonomistų draugijos.

Statistinių idėjų populiarinimo, jos metodologijos taikymo klausimais 1920–1939 m. aktyviai reikšėsi Sevelijus Laptevas (1886–1932), prof. Albinas

Rimka (1886–1944), Gediminas Galvanauskas (Galva) (1905–1979). S. Laptevas 1923 m. dalyvavo surašant Lietuvos gyventojus ir redagavo surašymo duomenų leidinį. Statistikos teorijos ir praktikos klausimais jis daug rašė „Lietuvos ūkyje“, „Tautos ūkyje“, „Lietuvoje“, „Lietuvos aide“, „Mūsų Rytojuje“. Išsamų straipsnį apie Lietuvos žemės ūkį išspausdino Tarptautinio žemės ūkio instituto darbuose (1 t., 1926 m. (8).

Šakota ir labai įvairiapusė buvo prof. Alb. Rimkos mokslinė ir praktinė veikla (1; 8, p. 54). Nenagrinėsime jo veiklos pinigų teorijos, agrarinės ekonomikos, demografijos klausimais, nes tai padaryta kitur (11, p. 28–41; 13, p. 74–81). Bet negalima pamiršti, kad jis apie 20 metų skaitė statistikos teorijos ir metodologijos paskaitas Kauno ir Vilniaus universitetuose, ilgai vadovavo statistikos seminarui, išleido net tris vadovėlius (21). Jo plunksnai priklauso tokie statistinio pobūdžio darbai, kurie vėliau ne vienai Lietuvos istorikų ir ekonomistų kartai buvo pagrindinis informacinis šaltinis nagrinėjant Lietuvos ūkio istoriją (22).

Bet tai neišsemia Alb. Rimkos, kaip statistikos mokslo darbuotojo, veiklos. Spaudoje jau mūsų buvo mėginta aprašyti, kad yra tokių statistikos sričių (kainų, nacionalinio produkto, užsienio prekybos, konjunktūros), kuriose Alb. Rimkos teorinės ir taikomosios statistikos palikimas ir dabar nėra praradęs reikšmingumo ir aktualumo (8, p. 54–62; 9; 11).

Mūsų nuomone, geriausiai prof. Alb. Rimkos statistinę veiklą ir jo mokslinį statistikos palikimą apibendrina šie jo artimiausio mokinio doc. J. Dagio žodžiai: „A. Rimka nemėgo statistikos metodais spekuliuoti. Mokėjimas į statistikos duomenis pažvelgti kritiškai – vienas didžiausių jo privalumų [...]. Nebuvo statistikos metodų formalistas. Mėgo naudoti ne tik tiesioginės statistikos duomenis, bet ir mokamai pasinaudodavo ir netiesioginės statistikos šaltinių duomenimis“ (4).

Statistikos teorijos, praktikos, ūkio konjunktūros tyrimo srityje 1930–1940 m. aktyviai reikšėsi Ged. Galvanauskas (po karo – Galva), Prekybos instituto docentas. Nepriklausomoje Lietuvoje 1930–1934 m. jis buvo Finansų ministerijos Ūkio konjunktūros skyriaus viršininkas, ilgametis Statistikos tarybos narys. Iki 1940 m. buvo Prekybos instituto lektorius ir docentas, dėstė statistiką, ūkio politiką ir tarptautinį ūkį. Jo parašyti statistikos teorijos ir taikomosios statistikos kursai įdomūs turiniu, originaliu statistikos teorijos ir metodologijos traktavimu (8, p. 67–81). Emigracijoje Ged. Galva parašė išsamią monografiją apie savo brolių Ernestą Galvanauską. Gaila tikrai, kaip taikliai pastebi vienas iš knygos recenzentų, kad skaitant monografiją „ne

visuomet galima atskirti, kur baigiasi autentiški Ernesto žodžiai, pasisakymai [...], o kur prasideda biografo Gedimino teiginiai, kurie pateikiami kaip tariami Ernesto samprotavimai“ (25, p. 411).

Ged. Galva daug rašė politikos klausimais „Draugui“, „Tėvynės žiburiams“, „Aidams“, „Britanijos lietuviui“. Visa ta politinė publicistika tebėra niekieno nenagrinėta. Gaila!

Į Lietuvos statistinės minties raidą, socialinių ekonominių procesų matavimo teorijos kūrimą, balansų statistikos teorijos ir metodologijos plėtojimą nemažą indėlį įnešė J. Dagys (8, p. 67–69). Lietuvoje jis pirmas prabilo apie ekonomisto profesijos ypatumus, būtinybę rengti ekonomistus ekspertus (12, p. 61–63). Gyvenimo saulėlydyje parašė įdomius ekonomisto atsiminimus (5).

Tarpukario Lietuvos ūkio statistikos praktinės veiklos raidai nemažą įtaką turėjo Gustavas Feterauskas (1874–1944), 1920–1927 m. buvęs Centralinio statistikos biuro direktoriumi, iki 1940 m. – Statistikos tarybos nariu. G. Feterauskas 1923 ir 1925 m. atstovavo Lietuvai tarptautiniuose statistikos kongresuose Briuselyje ir Romoje, rašė spaudoje draudimo ir statistikos klausimais. Tiesa, vėliau G. Feterauskas nuo statistikos nutolo, vis labiau įsitraukdamas į draudimo sritį, labiau domėjosi aktuariniais skaičiavimais. Lietuvos universitete 1927–1930 m. skaitė politinės aritmetikos kursą, o 1930 m. dalyvavo tarptautiniame draudos matematikų suvažiavime Stokholme.

Ilgai Centraliniam statistikos biurui vadovavo Domas Micuta – šių dienų Lietuvos statistikams mažai žinomas asmuo. D. Micuta gimė 1895 m. balandžio 15 d. Mažučių k., Kybartų valsčiuje. 1916 m. baigė M. Yčo gimnaziją Voroneže. 1917–1918 m. Charkovo universitete studijavo mediciną, 1921–1924 m. ūkio mokslus Berlyne ir 1925–1926 m. Fribūre (Šveicarija), kur gavo daktaro laipsnį. 1920 m. buvo Steigiamojo Seimo darbų redaktorius. 1926–1927 m. finansų ministro patarėjas, 1928–1941 m. Centralinio statistikos biuro direktorius. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, 1949 m. atvyko į JAV. D. Micuta labai daug prisidėjo prie statistikos metraščių, Lietuvos statistikos biuletenio ir kitų leidinių leidybos. Jo iniciatyva buvo pradėti išsamesni Lietuvos verslo ir gyvenimo lygio Lietuvoje tyrimai (16; 17).

Tragiškas likimas 1942 m. ištiko Vincą Vileišį (1908–1942), 1930–1940 m. Centralinio statistikos biuro Demografijos skyriaus viršininką, ilgametį Statistikos tarybos narį. Svarbiausiame V. Vileišio veikale „Tarptautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje“ (1935) plėtoti vokiečių mokslininkų Adelberto Becenbergerio, Makso Tepeno, Karlo Lomejerio koncepcija, kad lietuvininkai yra Mažosios Lietuvos

vietos gyventojai, šis veikalas davė atkirtį germanizacijos teorijoms. Autorius pateikė vertingų statistinių duomenų apie XIX a. II pusės–XX a. pradžios Mažosios Lietuvos gyventojų pasiskirstymą pagal gimtąją kalbą ir tikybę. Nuodugniau ir išsamiau ekonomisto V. Vileišio palikimas dar nenagrinėtas.

Spaudoje Lietuvos mokamojo balanso ir kredito klausimus išsamiausiai nagrinėjo Pranas Tamošaitis (8, p. 47–54), statistikos teorijos ir statistinių tyrimų klausimus – Albertas Tarulis (8, p. 73–80), originalų teoretiko požiūrį į statistiką ir kiekybinę ekonominę analizę yra išdėstęs Domas Cesevičius (8, p. 97–107). Su taikomaisiais statistiniais ekonominiais tyrimais glaudžiai susijęs Vladas Juodeika (8, p. 91–95), įdomias statistines įžvalgas pateikė Leonardas Dargis (8, p. 88–91). Gausu jų straipsnių buvo žurnaluose „Ekonomika“, „Tautos ūkis“, „Vairas“.

Šakinės statistikos metodologiniais klausimais rašė mjr. S. Barkauskas (2), dr. J. Marcinkus (14), K. Palčiauskas (18). Tačiau toje srityje didesnių studijinio pobūdžio darbų nebuvo parašyta ir padaryta. Išimtis gal buvo žemės ūkio statistika, jos taikomaisiais klausimais nemaža straipsnių paskelbta žurnale „Žemės ūkis“, kurių pagrindinis autorius – agr. J. Mickis. Minėtini jo straipsniai žemės ūkio sąskaitybos statistinio vertinimo klausimais („Žemės ūkis, 1933 m., p. 129; 1934 m., p. 257; 1936 m., p. 310; 1937 m., p. 180). Buvo pradėti propaguoti anglų biometrijos mokyklos metodai ir jų panaudojimas atliekant lauko bandymus. Čia vertingą įnašą padarė agronomas, Lietuvos mokslų akademijos narys korespondentas J. Tonkūnas.

Lietuvos gamtos ir technikos mokslų statistinės metodologijos istorikai su pagarba mini fiziką akad. P. Brazdžiūną, knygos „Klaidų skaičiavimas“ autorių, hidrologą akad. St. Kolupailą, labai originalaus ir novatoriško „Hidrometrijos“ vadovėlio autorių. Šie darbai atveria platesnį požiūrį į statistikos taikymo sritis, pateikia teisingesnį statistikos objekto supratimą, pačios statistikos sampratą.

Matematinų metodų, reikalingų ekonomikos teorijai plėtoti ir socialekonominei praktikai geriau tvarkyti, svarbą suvokė ir ekonomistai. Prieš prasidedant karui „Ekonomikos“ žurnale statistikos klausimais pradėjo rašyti Algirdas Florijonas Jurskis (1914–1953), ekonomistas ir matematikas. Jis parašė darbą apie Lietuvos gyventojų natūralų judėjimą 1922–1936 m. laikotarpiu. Deja, darbas liko neišspausdintas. Prasidėjusios Lietuvos okupacijos neleido šiam talentui pasireikšti. A. F. Jurskis 1945 m. pradžioje buvo suimtas, kankintas ir nuteistas kalėti. Mirė lageryje 1953 m.

Tarpukario Lietuvoje aktualia problema akademinės visuomenės sluoksniuose 1930 m. tapo

moderniojo mokslinio pasaulėvaizdžio formavimas. Ir nieko keista. Fizikos ir matematikos filosofinės problemos XIX a. pabaigoje–1930 m. buvo plačiai svarstomos mokslinėje ir filosofinėje literatūroje. Vykusios mokslinės diskusijos rado atgarsį ir Lietuvoje. Tiesa, bendrieji statistinės pasaulėžiūros klausimai Lietuvoje buvo mažiau nagrinėjami. Tenkintasi tik priežastingumo klausimų aptarimu.

Juos išsamiau aptarė prof. P. Slavėnas (23), prof. A. Puodžiukynas (19). Jų pagrindinis nagrinėjimo objektas buvo priežastingumo, tikimybės ir žmogaus valios, laisvės klausimai. Prof. Ignas Končius supažindino visuomenę su statistine naujosios fizikos prigimtimi (7), kvantų ir atsitiktinumo statistinius tyrimo klausimus svarstė Č. Masaitis (15), gamtos reiškinių priežastingumo problemas atomo lygiu – P. Slavėnas (24). Lietuvoje prof. Viktoro Biržiškos pastangomis buvo pradėtas tikimybių teorijos dėstymas ir populiarinimas (3).

Tai buvo kuklūs žingsniai formuojant Lietuvoje mokslinę pažinimo teoriją, kurioje statistinės metodologijos aptarimas užimtų reikiamą vietą, būtų sistemiškas ir išsamus.

Tarpukario Lietuvoje akademinės visuomenės statistikos teorija buvo suprantama gana siaurai – tik kaip visuomenės reiškinių tyrimo metodas. Statistinio metodo universalumas, jo pritaikymo galimybė gamtos reiškinių moksliniam pažinimui, statistinio dėsninumo, statistikos mokslinės kategorijos (priežastingumas, atsitiktinumas, statistinio fakto klausimas ir pan.), apskritai mokslinės statistikos pasaulėžiūros aptarimas buvo nagrinėjami pripuolamai ir epizodiškai.

LITERATŪRA

1. *Akademikas profesorius Albinas Rimka 1886–1944*, 1996 m. kovo mėn. mokslinės konferencijos, skirtos gimimo 110-osioms metinėms, medžiaga, Vilnius, Statistikos departamentas prie LRV, 1996.

2. Barkauskas, S. 1935: *Reorganizuokime medicinos institutą*, Kaunas: Akc. „Spindulio“ bendrovės spaustuvė.

3. Biržiška, V. 1931: Tikimybių teorijos plėtojimas, *Kosmos*, 1931, Nr. 46, p. 81–104.

4. Dagys, J., 1994: *Prof. A. Rimka – statistika*, Ateitis, 1944 m. kovo 4 d.

5. Dagys, J. 2006: *Į praeitį atsigręžus: biržiečio ekonomisto atsiminimai*, Kaunas: Arx Baltica.

6. Galvanauskas, G. 1938: *Pritaikomoji statistika*, kursas 1937–1938 m., Klaipėda.

7. Končius, I. 1936: Statistinė naujosios fizikos prigimtis, *Gamta*, 1936, p. 245.

Lietuvos statistikos mokslui ir praktikai lemtingi buvo 1940 m. 1940 m. vasarą prasidėjo sovietinės statistikos raidos etapas, kurį mes esame nagrinėję kitur (8, p. 108–121). Lietuva 50 metų neturėjo didesnio sąlyčio su pasauline socialinės ekonominės statistikos teorija ir praktika. Tai padarė neigiamą poveikį intelektualinei visuomenės brandai.

IŠVADOS

Pagrindinė tarpukario Lietuvos statistinės veiklos plėtros kreivė buvo nuolatinis, bet negreitas statistinių tyrimų tobulėjimas, jų artėjimas prie tuometinių Vakarų Europos šalių stebėjimo, medžiagos apdorojimo ir įvedimo, statistinės analizės standartų. Greitesniam šalies statistinio darbo tobulėjimui trukdė silpnas Centralinio statistikos biuro atliekamų tyrimų finansavimas, silpna techninė įranga. Skaičiavimams atlikti daugiausia buvo naudojami aritmetrai – elektriniai ir rankiniai, perforacinės mašinos.

Sėkmingai plėtojosi ir nuolat gerėjo bendradarbiavimas su užsieniu, tarptautinėmis statistikos organizacijomis, jų biurais. Pačios tarpukario Lietuvos administracinis statistikos darbo organizavimas nuolat vystėsi vis didesnės centralizacijos linkme. Labai silpna buvo savivaldybių ir įmonių statistika. Statistikos teorija mažai rėmėsi tikimybiniais skaičiavimais, matematinės analizės metodais, mažai buvo taikomi imčių metodai duomenims rinkti.

8. *Lietuvos statistika XX amžiuje*, straipsnių rinkinys, Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV, 1999.

9. Martišius, S. 1989: Albinas Rimka ir Lietuvos statistikos mokslas, *Liaudies ūkis*, 1989, Nr. 8.

10. Martišius, S., Bivainytė, E., 2006: Albertas Tarulis – Lietuvos ūkio ir politikos tyrinėtojas, *Lietuvos statistikos darbai*, 1(44), p. 36–48.

11. Martišius, S. 1997: Tarpukario Lietuvos ekonominė mintis pinigų teorijos ir politikos klausimais, *Pinigų studijos*, 1997, Nr. 2.

12. Martišius, S., Augustauskas, M., 2006: Doc. J. Dagio mokslinis palikimas, Lietuvos statistikos darbai, 2 (45), p. 61–68.

13. Martišius, S. 2007: Albino Rimkos socialinės ekonominės nuostatos nagrinėjant agrarinius klausimus, *Žemės ūkio mokslai*, 2007, T. 14, Nr. 1.

14. Marcinkus, J. 1934: Lietuvos aklyjų statistikos ir registracijos klausimu, *Medicina*, 1934, Nr. 3.
15. Masaitis, Č. 1938: Kvantai ir atsitiktinumas, *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 15–16.
16. Micuta, D. 1930: Statistikos būklė ir reikšmė, *Tautos ūkis*, 1930, Nr. 3.
17. Micuta, D. 1934: Šeimų biudžetų tyrinėjimas, *Tautos ūkis*, 1934, Nr. 12.
18. Palčiauskas, K. 1937: Latvijos statistikos valdybos vartojamas pragyvenimo brangimo indeksams apskaičiuoti metodas, *Ekonomika*, 1937, p. 385.
19. Puodžiukynas, A. 1933: Priežastingumas ir valios laisvė šių dienų fizikos atžvilgiu, *Logos*, 1933, Nr. 2.
20. Rimka, A. 1933: *Socialekonominė statistika. Teorija ir metodai*, Kaunas: VDU.
21. Rimka, A. 1933: *Statistikos pagrindai*, Kaunas: 1925; *Socialekonominė statistika*, Kaunas: 1933; *Statistika. Teorija ir metodai*, Kaunas: 1939.
22. Rimka, A. 1920: *Lietuvos ūkis. Statistikos tyrinėjimai*, Kaunas: 1922; *Stambusis ir smulkusis žemės ūkis nuosavybės ir bendrojo valdymo santykiais* (su priedu „Žemės reformos komisijos statistinės žinios“), Kaunas: 1920; *Dėl žemės klausimo Lietuvoje*, Voronežas: 1918.
23. Slavėnas, P. 1931: Būtinybė, tikimybė ir valia gamtos dėsniuose, *Kosmos*, 1931, Nr. 2–3.
24. Slavėnas, P. 1937: Gamtos reiškinių priežastingumas dabartinio atomizmo plotmėje, *Gamta*, 1937, Nr. 2.
25. Trumpa, V. 2001: *Apie žmones ir laiką*, Vilnius: leidykla „Baltos lankos“.